

MEILUTĖ RAMONIENĖ

XVIII A. PABAIGOS PRAVARDINĖS KILMĖS PAVARDŽIU DARYBA

Struktūriniu-darybiniu aspektu pavardėmis pradėta domėtis dar visai neseniai. Iki šiol daugiausia dėmesio buvo skiriama lietuvių asmenvardžių semantikai, jų etimologijai.

Pavardės — leksiškai uždara ribota kalbos ženklu sistema¹. Jų darybos nagrinėjimo uždavinys — nustatyti pavardžių struktūrinius tipus, svarbiausius struktūrinius bruožus, ryšį su kitais vardyno sluoksniais ir bendriniais žodžiais, suklasifikuoti pavardes, remiantis struktūriniais-gramatiniais kriterijais.

Lietuvių pavardžių daryba jau tyrinėta. XVII a. lietuvių asmenvardžius (neaišku, kiek jų jau buvo tapę pavardėmis), apžvelgdamas ir jų darybą, yra aptaręs Z. Zinkevičius², įvairių laikotarpių asmenvardžių darybą gildenė V. Maciejauskienė³. Svarbu ištirti skirtingų laikotarpių lietuvių pavardes darybos aspektu, nes jos per ilgą formavimosi laiką labai keitėsi, patyrė svetimų kalbų įtakos.

Galutiniu lietuvių pavardžių susiformavimo ir įsigalėjimo laikotarpiu laikomas XVIII amžius⁴. Kaip tuo metu atrodė lietuvių pavardės? Vaizdą apie jas galima susidaryti iš Lietuvos TSR centriname valstybiniame istorijos archyve saugomoje 1795 m. Žemaičių vyskupystės krikšto metrikų knygoje⁵ išrašytų daugiau kaip 48 tūkstančių asmenvardžių. Beveik 24 tūkstančiai jų — vyrų pavardės, kurių didelė dalis susidariusi iš apeliatyvų (gyvulių, žvérių, augalų, įvairių daiktų bei reiškinių, abstrakčios reikšmės žodžių) su įvairiais darybos formantais ar be jų, sudurtos iš dviejų žodžių. Tai pravardinės kilmės pavardės, kurios dažniausiai radosi ne tiesiog iš bendrinii žodžių, o iš pravardžių, kurių lietuvių nuo seno turėjo daug, labai įvairių⁶ ir dabar dažnai prisikuria⁷. Ir kitos tautos turi nemažai tokios kilmės pavardžių,

¹ Gala S. O metodzie analizy slowotwórczej antropomów. — Rozprawy komisji językowej, 1977, t. 23, p. 63—77; Сталтмане В. Э. Латышская антропонимия. Фамилии. — М., 1981, с. 31—33.

² Zinkevičius Z. Lietuvių antroponimika. — V., 1977, p. 227—242.

³ Maciejauskienė V. Naujosios dvikamienės lietuvių pavardės su asmenvardiniu sandu. — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija, 1973, t. 1(42), p. 177—181; taip pat jos. Lietuvių asmenvardžių priesagų paplitimas XVII a. — Kn.: Lietuvių arealinės lingvistikos klausimai (Lietuvių kalbotyros klausimai). V., 1977, t. 18, p. 159—168.

⁴ Мацеяускене В. В. Формирование литовских фамилий. Канд. дис. [машинопись]. — В., 1981; Vanagas A. Mūsų vardai ir pavardės. — V., 1982, p. 56—61.

⁵ F 669, ap. 1, b. 69.

⁶ Zinkevičius Z. Lietuvių antroponimika. — V., 1977, p. 230—235.

⁷ Butkus A. Pravardės ir jų kilmė. — Mūsų kalba, 1982, Nr. 3, p. 25—28.

pvz., lenkai, rusai, ukrainiečiai, baltarusiai. Latvių antroponimijoje apeliatyvinės pavardės taip pat sudaro didelę dalį, tik dėl savitos latvių pavardžių atsiradimoistorijos nedaugelį jų galima laikyti pravardinės kilmės⁸. Kitų tautų pravardinės kilmės pavardės yra nevienodo pobūdžio, pvz., lenkai ir rusai daugiausia vartoja priesagines jų formas, baltarusiai, ukrainiečiai turi daug neišvestinių formų.

Visas pravardinės kilmės pavardes pirmiausia galima suskirstyti į pirmines ir antrines. Pirminės – tai pavardėmis virtę apeliatyvai, kurie antroponimizacijos metu nėra gavę jokių formalų darybos požymių. Pirminėmis laikomos ne tik pavardės, sutampačios su paprastaisiais (pirminiais) žodžiais, bet ir su dariniais, praplėstais darybos formantais, kurie jeina į tą žodžių, o ne į pavardžių derivacijos sritį, pvz.: *Bitinas, Girininkas, Rekaszius* (: *rēkāšius* „verksnys“). Daugeliu atveju tokios pavardės problemiškos ir sunku nustatyti, ar jos pirminės, ar pačios pavardės padarytos pagal apeliatyvų darybos modelį.

Daugiausia yra daiktavardinių pirminių pavardžių. Jas galėtume skirti į kelias nemažas semantines grupes; pvz., pavardės:

1) atsiradusios iš gyvūnų pavadinimų (paliekama originalo rašyba): *Asylas, Awel, Balandis, Bite, Briedis, Gaydis, Gaygałas, Garnis, Giarwe, Gienis, Karpis, Karwel, Kiauwnia, Kiela, Kiszkis, Meleta, Meszka, Prusokas, Stumbras, Szapalas, Wabalas, Wanagas, Wiezys, Wilkas, Ziogas, Zyle, Zwirblis*;

2) iš augalų pavadinimų: *Alksnis, Apinis, Dagis, Dobilas, Kalendra, Kanapė, Kwietis, Liepa, Lubin, Miežis, Pupa, Ruta, Szaławija, Zylwitis*;

3) iš amatų, verslų, visuomeninė padėtį nusakančių žodžių: *Dragunas, Girininkas, Galwonas* (: *galvōnas* „vyresnysis, viršininkas“), *Melniks, Muyllinik, Murnikas, Seniunas, Szaulis, Waywada*;

4) iš tautovardžių: *Gudas, Koraim, Latvis, Lenkas, Rusas, Turkas, Žemaytis*;

5) iš žodžių, apibūdinančių žmonių išvaizdą, elgesį, charakterio, kalbos ypatybes: *Buksa* (: *bukṣā* „žmogus be pirštų“), *Docius* (: *dōčius* „labai dosnus žmogus“), *Gawien* (: *gavēnas* „juodas, apsileidęs žmogus“), *Gikar* (: *gīkaras* „laibas, aukštasis žmogus“), *Kleywa* (: *kleīva* „kas kleivomis kojomis, klišis, kerépla“), *Kluñbis* (: *kluñbis* „šlubis“), *Kudzma* (: *kudžnà* „neūžauga“), *Lemezis* (: *lēmežis* „neguvus, ištisęs žmogus, liurbis“), *Lepkis* (: *lēpkis* „vėpla, žioplys“), *Mykis* (: *mīkis* „mikčius“) *Pluszkis*;

6) iš īvairių kitų konkrečios bei abstrakčios reikšmės daiktavardžių: *Auszra, Boksztas, Burna, Dawatka, Duda, Giedra, Gierybe, Ginczas, Gira, Gramas, Kablis, Kakta, Kaminas, Kaulas, Kipszas, Kurpalis, Ładas, Łaszas, Molis, Piktis, Plunksna, Ragayszis, Rojus, Skiedra, Sweykata, Szaltis, Szylkas, Tuzynas, Wiesulas, Žiedas, Žiupsnis*.

Pirminės būdvardinės pavardės – sudaiktavardėjė būdvardžiai. Jų téra vos keiliros: *Girtas, Kitras, Piktasis*.

Antrinės pavardės – tai īvairūs dariniai (vediniai ir dūriniai). Didelę pravardinių pavardžių dalį sudaro vediniai iš īvairių kalbos dalių.

⁸ Сталтмане В. Э. Латышская антропонимия. Фамилии, с. 106–107.

Daug iš tėvavardžių atsiradusių pavardžių turi priesagas *-aitis*, *-onis*, *-ūnas*, pvz., su *-aitis*: *Bitinaytis*, *Gudaytis*, *Kalnaytis*, *Kałwaytis*, *Katynaytis*, *Kazokaytis*, *Krauleydaytis*, *Kreywaytis*, *Pisoraytis*, *Piworaytis*, *Preykszaytis*, *Purwaytis*, *Ragayszaytis*, *Uzkuraytis*, *Wanagaytis*, *Žemaytaytis*; su *-onis*: *Daylidonis*, *Kaukonis*, *Žydonis*, *Żwalonis*; su *-ūnas*: *Kaylunas*, *Kaktunas*, *Krauciunas*, *Meylunas*, *Meszkunas*, *Strelcziunas*, *Tylunas*.

XVIII a. dokumentuose pavardės rašomos labai sulenkintos. Pagrindinis lenkinimo būdas – lenkiškų priesagų pridėjimas prie lietuviškų pavardžių arba lietuviškų priesagų keitimas lenkiškomis. Nemažai ir pravardinės kilmės pavardžių turi slaviškas priesagas. Daugiausia tokiai pavardžiai yra su jau ir ankstesniais amžiais populiariomis slavų kilmės priesagomis *-ovič* ir *-evič*, pvz.: *Auksutowicz*, *Barzdowicz*, *Dobilowicz*, *Drasutowicz*, *Gielznowicz*, *Kaktowicz*, *Kubiłowicz*, *Melnikowicz*, *Raudonowicz*, *Stumbrowicz*, *Szudowicz*, *Tilwikowicz*, *Wowerowicz*, *Žemaytowicz*, *Žydowicz*, *Żuwelowicz*; *Ausewicz*, *Baublewicz*, *Burnewicz*, *Dyglewicz*, *Dundulewicz*, *Kubilewicz*, *Kuysewicz*, *Lalewicz*, *Meylewicz*, *Szawklewicz*, *Szerkszniewicz*, *Oszkiewicz*, *Pluszkiewicz*, *Wilkiewicz*.

Pačios populariausios XVIII a. pabaigoje lenkų kilmės priesagos su *-ski* (*-owski*, *-ewski*, *-auski*, *-inski*, *-ecki*, *-icki*, *-ucki*). Iš seno Lenkijoje asmenvardžiai su *-ski* buvo daromi iš vietovardžių, bet vėliau ši priesaga tapo labai madinga ir ja Lietuvoje imtos keisti patroniminės priesagos – *-ovič*, *-evič*. Su *-ski* yra ir pravardinės šaknies pavardžių, pvz.: *Bakanowski*, *Bumblowski*, *Burnecki*, *Ezerowski*, *Gabalewski*, *Grazbarzdowski*, *Gribowski*, *Gudowski*, *Yawtowski*, *Jowarowski*, *Kisielewski*, *Kupetowski*, *Meszkowski*, *Ragowski*, *Szerniewski*, *Wanagowski*, *Wilkowski*.

Gan popularios XVIII a. pabaigoje pravardinės kilmės pavardės su *-elis*, *-ēlis* (dėl netobulos rašybos jų neįmanoma atskirti), pvz.: *Auxelis*, *Dwarelis*, *Gienelis*, *Kunelis*, *Medelis*, *Nyksztel*, *Ozelis*, *Penelis*, *Ponialis*, *Pukielis*, *Szawksztelis*, *Tewelis*, *Uselis*, *Wanagielas*, *Warnelis*, *Žydelis*. Tos pačios priesagos vartojamos ir mažybiniams-maloniniams apeliatyvams sudaryti, todėl beveik neįmanoma nustatyti, kurios pavardės su šiomis priesagomis yra neišvestinės, atsiradusios iš mažybinių apeliatyvų, o kurios su šiomis priesagomis padarytos iš neišvestinių asmenvardžių. Mažybines vardų formas lietuviai labai mėgsta ir gausiai jas vartoja. Lietuvių kalbos atlaso medžiaga rodo, kad mūsų tarmėse vaikų (berniukų, paauglių, jaunuolių) pavardės dažnai yra sudaromos iš tėvo pavardės su priesagomis *-elis*, *-ēlis*. XVII a. dokumentuose randama pavyzdžių, kai tas pats asmuo užrašytas nevienodai, vienąsyk asmenvardžiu su deminutyvine priesaga, o kitur jau su tėvavardine⁹. Galbūt ir iš minėtų XVIII a. pabaigos tokiai pavardžiai kai kuriais atvejais priesagos *-elis*, *-ēlis* galėtų būti patroniminės.

Pasitaiko minėtame šaltinyje ir pavardžių su kitomis deminutyvinėmis priesagomis, pvz., su-(i)ukas: *Springziukas*, *Pakalniukas*, *Pieczukas*; -utis: *Alutis*, *Kalnutis*, *Kraujutis*, *Lękutis*, *Laywutis*, *Starkutis*.

Kai kurios pavardės – vediniai iš daiktavardžių – turi priesagas, vartojamas reikšti asmenų pavadinimui pagal kilmę bei priklausymą, pvz., *-inis*: *Galinis*, *Griki-*

⁹ Zinkevičius Z. Lietuvių antroponimika, p. 238.

nis, Gubinis, Liepinis, Meszkinis, Pilwinis, Pupinis, Raginis, Ruginis, Szilinis; -iškis: Dwaryszkis, Galiszkis, Pakalniszkis.

Pavartojamos ir vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų darybos priesagos. Iš mūsų surinktų pavardžių tokios būtų daiktavardinės pavardės su priesagomis -eika, -eikis, pvz.: *Burneykis, Kiawleykis, Kuneyko, Kuszleyko, Medeykis, Sauleyko, Sodeyko, Szyleyko, Szudeykis*.

Su šiomis priesagomis yra vedinių ir iš būdvardžių, pvz.: *Godeykis, Jodeykis, Mažeysko, Rudeyko, Žalevkis*.

Panašios reikšmės priesaga -enis taip pat turi keletą vedinių iš būdvardžių, pvz.: *Szaltenis, Szylmenis*.

Pasitaiko pavardžių iš būdvardžių ir su kitomis priesagomis, pvz., -okas: *Baltoxs, Jodokas, Szlapokas; -ulis: Didziulis, Dorulis, Gierulis, Mažiulis, Rupulis, Senulis, Siurmulis; -utis: Bałtutys, Mazutis, Drąsutis; -užis: Piktuzis, Raybužis*.

Veikėjų bei veiksmažodinės ypatybės turėtojų reikšmės priesagos būdingos pavardėms, atsiradusioms iš veiksmažodžių, pvz., -eika, -eikis: *Bijeyko, Brazdeyko, Mileyko* (: mylēti arba milėnti „meilintis, gerintis“), *Strypeyko* (: stripinėti), *Wedeykis*; -lys: *Bumblis, Bublys, Burblis, Kauklis, Kwiklys* (kai kurios iš jų galėtų būti ir pirminės); -ulis: *Bumbulis, Puciulis* (: pūcyti „valyti, šveisti“ arba „godžiai valgyti, ėsti“), *Skarulis* (: skárti „plysti, spurti, brigzti“), *Srebulis*.

Galūnių vediniai laikome tokias išvestines pavardes, kurių derivacine žyme einā vedinio galūnė. Šiais atvejais gana sunku, o kartais ir neįmanoma nustatyti, kurios pavardės yra galūnių vediniai, o kurios pirminės, atsiradusios iš išvestinių apeliatyvų. Galūnių vediniai iš daiktavardžių laikytume tokias pavardes su -is arba -ys (dėl rašybos netobulumo ir lenkinimo sunku jas atskirti): *Dobilis, Gabalis, Karalklis, Krutinis, Kuodis, Ławwis, Morkis, Nagis, Nugaris, Rąkis, Rutys, Szalnis, Szarkis, Warszkis, Woweris, Žiemis; -ius: Barzdzius, Błauzdzius, Bruknius, Kulnius, Linius, Kalnius, Kaulus, Kauszius, Rublius, Szernius, Warnius*; iš būdvardžių; pvz.: *Lauka, Rayma* (: ráimas, -à „raibas“); -is arba -ys: *Bayksztis, Klubis* (: klùbas „raisas, šlubas“), *Płoksztis, Puykis, Raudonis, Siduris, Smaylis, Smulkis, Szwelnis; -ius: Baykszczius, Balczius, Budrius, Greicius, Jawnius, Plonius*; iš veiksmažodžių, pvz., -a: *Auga, Bimba, Dunda, Kiurna* (: kiurnēti „niurzgēti“); -as: *Augas, Krypas, Skubas, Raukas, Roczas* (: rōčyti „malonēti, teiktis“); -is arba -ys: *Dziawgis, Gaylis, Girgždis, Klawsis, Kieyzys* (: keižotis „spardytis, žargytis“), *Rayzgis, Sprogis, Szaukis; -ius: Bildzius, Ciatuszkus, Gignius* (: gignyti „sunkiai ką dirbtii, vilkti, nešti“), *Skirius* (: skirti), *Linkius, Ludzius*, (: lùdzyti „prašyti“).

Daryba su priešdėliais nėra būdingas lietuvių pavardžių darybos būdas. Mūsų šaltinyje užrašyta tik tokią priešdėlių vedinių: *pa-*: *Pabarzdis, Papiewis, Padaubis; už-*: *Uzbalis, Uzpurwis, Uzwiłkis, Užgalis, Užmiszkis, Užpalis*. Pavardės su priešdėliu *be-* *Bedarbis, Berankis* greičiausiai yra pirminės.

Lietuviai turi nemažai sudurtinių asmenvardžių. Gerai ištirti senoviniai dvikalmeniai asmenvardžiai. Kiek naujesnės yra sudurtinės pravardinės kilmės pavardės. Jų dėmenimis eina:

a) daiktavardis+daiktavardis, pvz.: *Gudgalis, Gudlenkis, Gumbakis, Jawtakis, Kaulakis, Kiaulakis, Laukzemys, Łaumakis, Miltakis, Ozakis, Udrakis, Warnakis*,

Szyłbioris. Kartais vienas ar net abu dėmenys yra krikštavardiniai, pvz.: *Gudionis*, *Gudjurgis*, *Jaspelkis*, *Jurjonas*, *Wayciurgis*; b) būdvardis + daiktavardis, pvz.: *Aukštkalnis*, *Baltmyszkis*, *Bałtaragis*, *Didzpetris*, *Jodakis*, *Jodpalis*, *Lignugaris*, *Płatakis*, *Raudsparnis*; c) skaitvardis + daiktavardis, pvz.: *Dewendonis*, *Kiaturakis*, *Trionis*, *Szeszplaukis*; d) daiktavardis + veiksmažodis, pvz.: *Gudsziepis*, *Žemgulis*, *Žemrieta*.

Sudurtinių pavardžių daugiausia užrašyta Žemaičiuose, Aukštaitijoje jų būta visai mažai.

Cia buvo apžvelgti tik popiliaresni darybos tipai, dažnesni darybos afiksų vediniai, liko nepaminėta nemažai priesagų, su kuriomis tėra užrašyta po vieną, dvis pavardes.

Pravardinės kilmės pavardžių darybos apžvalga rodo, kad lietuviai XVIII a. pa-
baigoje turėjo daug įvairiausios darybos apeliatyvių pavardžių. Daugiausia pirmi-
nių daiktavardinių pavardžių, priesagų ir galūnių vedinių, dūrinių, nedaug pavardžių
su priešdėliais, o mažiausiai būdvardinių pirminių pavardžių.

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ ФАМИЛИЙ ПРОЗВИЩНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ КОНЦА XVIII ВЕКА

Резюме

В данной статье с точки зрения словообразования рассматриваются литовские фамилии прозвищного происхождения конца XVIII в. Источник исследуемого материала — сводная регистрационная книга крещений 1795 г. Жемайтской епархии. На основе структурно-словообразовательного анализа антропонимов, содержащихся в этой книге, выделены определенные словообразовательные группы, которые в количественном отношении распределяются следующим образом: первичные десубстантивные фамилии, суффиксальные и флексивные дериваты, сложные фамилии, префиксальные дериваты и первичные деадъективные фамилии.